

Max 1800-tal

Lärohandledning

AV-nr 101060tv 1–7

Allmänt om serien

I Max 1800-tal skildras epoken mellan franska revolutionen och första världskriget genom den unge flanören Max Landergård, som gestaltar mer än trettio olika 1800-talskaraktärer. Han inser under seriens gång att om inte 1800-talet funnits hade vi levt i en helt annan värld. 1800-talets revolutionerande tankar, uppfinningar och vetenskaper finns överallt. Varje program har ett övergripande tema och flera underteman.

Syftet med Max 1800-tal är att väcka intresse för epoken och att skildra och levandegöra några av de människor som formade seklet.

Vi har tonat ned antalet årtal och rena "stapelfakta" för att istället lyfta fram det som kan engagera och attrahera kring 1800-talet. Det innebär att vi ibland gör tvära kast mellan kanske något som hände i början av seklet och något som hände i slutet av det.

Spelscenerna

Det finns mycket få filmer från 1800-talet och en TV-serie med enbart stillbilder hade blivit för att stillastående, speciellt om man vänder sig till unga människor. Det är där som spelscenerna med Max Landergård kommer in. Dessa är byggda antingen kring litteratur från epoken, som exempelvis *Jorden runt på 80 dagar* eller *Jane Austens Stolthet och fördom*, men kan även vara tagna ur filmer som beskriver 1800-talet, som exempelvis *Dr Jekyll-middagen* i program 1.

Johan Romin, producent

Jagets århundrade

AV-nr 101060tv 1

Innehåll

1. Introduktion med *Ted Harris*, präst och teolog i Stockholm, om "Jaget" som en av 1800-talets största uppfinningar. Han menar att den tidigare kristna enhetskulturen under upplysningstiden förlorar sin attraktionskraft och ett nytt synsätt bryter fram, dvs. att ett paradigmskifte äger rum under årtiondena kring sekelskiftet 1800. Åtföljs av bilder på ny teknik under 1800-talet; velociped, bilen, ångloket, den optiska telegraf, pianot. (ca 3½ min.)
2. Litteraturprofessorn *Anders Cullhed* betecknar 1800-talet som borgarklassens och borgerlighetens stora århundrade med inslag som dubbelmoral och viktorianism och inom litteraturen fascination för skräckmotiv, suggestion, hypnos, dubbelgångarmotivet, driftlivet samt sexualitetens mörka sidor. Presenterar Charles Baudelaire (1821-67) som en århundradets viktigaste poeter med bl.a. diktsamlingen "Ondskans blommor". Resonemanget mynnar hos Freud kring sekelskiftet 1900.
Varvas med dramatiserade scener ur "Dr. Jekyll och Mr. Hyde" från 1886 av den skotske författaren Robert Louis Stevenson (1850-1894). (ca 8 min.)
3. Om några av 1800-talets problem, t.ex. fattigdom, klasskillnader och sjukdomar. Under seklet avled ca 37 000 svenskar i kolera, som var århundradets stora epidemisjukdom. Men sen om reformtankar, bl.a. angående fångvård och skola.
Göran Alm vid Bernadottebiblioteket presenterar kronprins Oskar, sedermera Oskar I, som reformtänkare och skribent, bl.a. med skriften "Om straff och straffanstalter". Leder fram till byggandet av cellfängelser vid århundradets mitt samt 1842 års skolstadga. Varvas med dramatiserade scener från klassrum med psalmsång, katekesstudier och aga. (ca 8 min.)
4. Citat ur "Tjänstekvinnans son" (1886), där Strindberg ger en bild av sin skoltid kring 1860. Björn Meidal, professor i litteraturvetenskap i Uppsala, introducerar August Strindberg som författaren som "personifierar 1800-talet" och ger några exempel ur hans brevsamling. (drygt 3 min)
5. Avslutning med övergång till nästa program samt citat om egoismens innebörd av Oscar Wilde (1854-1900).

Frågor att arbeta vidare med:

1. Undersök begreppet paradigmskifte. Försök att spåra och precisera dom tankeförändringar Ted Harris syftar på i sitt inlägg, från "en kristen enhetskultur" till individualism och medborgarideal. Utgå t.ex. från det vid sekelskiftet 1800 tämligen nya begreppet "männsliga rättigheter"!
2. Kan man finna spår av dessa förändringar i lokalsamhället, i skolans närmiljö?
3. Analysera och begrunda följande påstående: "Jaget" var ett av 1800-talets största uppfinningar.

Max 1800-tal

4. Utveckla Cullheds beskrivning av 1800-talet som borgarklassens och borgerlighetens århundrade. Hur kan man se på sambandet mellan ekonomisk makt och dom tanke- och idéströmningar som Cullhed tillskriver den framväxande borgerligheten? Försök hitta andra exempel i litteraturhistorien.
5. Undersök teman som Faust och Frankenstein.
6. Diskutera avsnitt två ur ett uttalat genusperspektiv. Koppla också samman med det tredje programmet; "Kvinnans århundrade".
7. Ang. fångvård och skola: Hur var läget under 1800-talets första del? Hur kan man få kunskap om detta?
8. Försök att koppla programmets tema om "jaget" till avsnittet om reformpolitiken inom bl.a. fångvård och utbildning. Vilka konsekvenser fick den växande uppfattningen att gott och ont fanns i varje enskild människa?
9. Programmet lyfter fram kronprinsens betydelse för reformerna. Försök finna andra orsaker och andra betydelsefulla aktörer.
10. Luthers lilla katekes hade stor betydelse i skolan under hundra år. Titta lite närmare på den! Fundera kring skolans utveckling under 18- och 1900-talen. Jmf. t.ex. Ellen Keys och Fridtjuf Bergs insatser kring förra sekelskiftet.
11. Skråväsendet nämns i förbigående. Vad innebar detta och varför försvann det under 1800-talet?
12. August Strindberg är naturligtvis värd "sin egen mäsas", som spränger ramen för just det här programmet. Men fundera kring hans roll i ett program om "jagets århundrade"!

Revolutionernas århundrade

AV-nr 101060tv 2

Innehåll

Den franska revolutionen startade en mängd olika tankar och idéer om människors likhet inför lagen, om frihet, jämlikhet och broderskap. Dessa idéer spreds i Europa under Napoleonkrigen. Samtidigt skedde en annan revolution, den industriella, som förändrade Sverige och Europa för alltid. De nya fabrikerna som startade i städerna drog till sig människor som lämnade sina hem i byarna.

1. Max på symbolen för 1800-talet, Eiffeltornet,

Eiffeltornet sammanfattar seklets ingenjörskonst och framtidsanda. Det stod färdigt 1889 till världsutställningen i Paris. Varför blev det modernt med världsutställningar under 1800-talet? Vilket syfte tjänade dessa? Var det världsutställning i Sverige någon gång?

2. Max Borgare: Du skulle ha varit med på 1800-talet.

Inledning av programmet

3. Max som agitator utanför en kolgruva i Tyskland, han nämner Karl Marx och Friedrich Engels.

Vilka var Marx och Engels, på vilket sätt påverkade de sin samtid, hur ser man på dessa personer idag? Vilka agitatorer kom till Sverige och introducerade de nya idéerna här? Hur gick det till?

4. Presentation av temat i program 2 "Revolutionernas århundrade"
Nya samhällsklasser kom att dominera samhället. Borgarklass och arbetarklass. Max rollfigur nämner proletärerna.

Adel, präster, borgare och bönder tillhörde alla ständsriksdagen. Vad var det? Hur fungerade ständsriksdagen? När avskaffades den och varför?

5. Max-scen: Brittiska industrialister som reser över Dellensjöarna i Hälsingland. Deras plan: Utvinna skog, en företagsreform har kommit som gör det möjligt att finansiera och starta företag.

Aktiebolagen, som så mycket formar vår värld, kom under 1800-talet. Varför kom denna reform och när? Vad fanns innan och hur sköttes företagande då?

6. Yvonne Hirdman, genusprofessor på Stockholms universitet, berättar om skiftet mellan 1700-1800-talet, att det var en formativ tid. Att det fanns drömmar om ett nytt samhälle.

Hur uttrycktes dessa drömmar? Vad är en "utopist"? Vilka ideologier kom under 1800-talet och vad hade dessa för syfte?

7. Tankens revolution som hade sin bakgrund i den stora franska revolutionen

Max 1800-tal

Vad hände under franska revolutionen, varför inträffade den just 1789?

8. Franska revolutionen, med alla nya radikala idéer, en idé om jämlikhet som är revolutionär, tankar som vi fortfarande lever med idag.
9. Franska revolutionens nya paroller: Frihet, jämlikhet och broderskap som är ett eko av en annan nyhet: de mänskliga rättigheterna. Även feminismen föddes i eran kring franska revolutionen.

På vilket sätt är jämlikhetstanken från 1789 aktuell även idag?

10. Franska revolutionen skapar skilsmässan. En våg av skilsmässor drar fram över Paris.

Vilka andra rättigheter för kvinnor har sitt ursprung i franska revolutionens idéer?

11. Giljotinen, en symbol för vanvetet under franska revolutionen föddes egentligen i tankar om humana avrättningar.

Varför uppfanns giljotinen, fanns det en giljotin i Sverige och när användes den senast? När avskaffades dödsstraffet i Sverige?

12. Napoleon och hans erövringar ledde till omvälvande år i början av 1800-talet. Tankar och idéer som var nya spreds över Europa och Sverige fick ett nytt kungahus, ätten Bernadotte.

Vad hände 1809 som gjorde att Sverige fick ett nytt kungahus? Vad var bakgrunden till att kungen avsattes? Varför blev Bernadotte tronföljare?

13. Storbritannien tog över som stormakt efter Wienkongressen 1815 och avsättandet av Napoleon.

På bilden syns det skepp som amiral Nelson använde sig av under slaget vid Trafalgar 1805. Varför blev Storbritannien den ledande världsmakten under 1800-talet? Hur kom det till uttryck inom kultur, kläder, politik och näringsliv?

14. Revolutionärglöden spreds över Europa.

Revolutioner utbröt 1830 och 1848. Varför?

15. Historikern Niko Rollman berättar om revolutionen 1848 med utgångspunkt från en begravningsplats i Berlin.

På vilket sätt spreds revolutionen i Europa 1848? Kom revolutionen till Sverige? Vad ville revolutionärerna?

16. Litteraturprofessor Anders Cullhed berättar om hur franska revolutionen kom att avspeglas i 1800-talets kultur och hur parollen frihet, jämlikhet och broderskap användes.
17. Cullhed fortsätter: istället etableras en ny kultur där pengarna avgör allt och ger makt.

Max 1800-tal

På vilket sätt blev pengar avgörande för makt och inflytande under 1800-talet, till skillnad från tidigare perioder under historien?

18. Även Sverige påverkades av industriella revolutionen.

Nämn några viktiga industrier under 1800-talet. Vad tillverkade dessa? Finns det någon 1800-talsindustri kvar på den ort där du bor? Varför industrialiserades Sverige senare än andra delar av Europa?

19. I Sverige började det hela ute på landet.

Vad innebar skiftesreformerna och hur påverkade dessa det svenska jordbruket? Vem var Rutger McLean och varför spreds hans idéer till resten av Sverige? Fanns det platser som vägrade dela upp jorden enligt McLeans idéer? Vad var deras skäl?

20. Året är 1870 Jonas Gabrielsson har tagit över gården av hans döde far.

21. Förändringar i jordbruket, förutsättningarna för industrialiseringen kommer igång. Bli mer privat jordbruk.

22. Befolkningen ökar så mycket att barnen blir pigor och drängar samt att många tvingas – eller väljer – att lämna jordbruket.

23. Samtidigt sker en proletarisering, bondsönerna blir pigor och drängar men inte under en övergångsfas, berättar Bo Persson.

24. Bo Persson berättar: Livet på landet inte så kul för där styr husbönderna. Fabrikerna har visserligen långa arbetsdagar, men fabrikerna och städerna kunde ändå ge vidgad frihet.

25. Lars Wennström lämnar gården.

26. Jordbruket är grunden för hela industrialiseringen

27. Vintern 1870 ger sig Lars och Per iväg. Ända sedan 1500-talet hade deras släkt brukat jorden i Västerbotten.

28. Lars och Per stannade i Forsa, Hälsingland. De tog sig namnet Wennström.

29. Industrialiseringen i Forsa.

30. På 1800-talet rådde en febril aktivitet, engelsmännen hittade den platsen i Forsa, arbetare och kapital

31. Bo Persson: berättar om arbetsförhållanden på ångsågarna.

32. Bo Persson: berättar varför engelsmännen var intresserade av den svenska skogen

33. Max som handlare, för att visa att människor fick det bättre av industrialismen och ångsågarna.

34. Lars Wennströms liv förändrades av den politiska och industriella revolutionen.

Max 1800-tal

35. Handeln som genererar konsumtion. I stället för att varje hushåll producerar det man konsumerar så börjar man köpa färdiga produkter, industrier som inriktas på hemmamarknaden, bönderna vill leva som högreståndspersoner
36. Scen från handelsbod där en kvinna handlar på krita.
37. Sverige exporterar timmer men importerade nya radikala idéer.
38. Rösträtten
39. Strejker och fackföreningsrörelsen växte fram
40. Liberaler som stred för rösträtten
41. Aftonbladet
42. Parallellt med fackföreningsrörelsen bildades arbetsgivarföreningar.
43. Varenes i Frankrike
44. 1800-talet börjar och slutar på samma plats.
45. Lars Wennström blir sparkad av en häst.
46. Statarna, scen tagen ur Ivar Lo-Johansson författarskap
47. Borgargubben citerar Oscar Wilde. "Demokrati betyder att folk slår ned folk för folkets egen skull."

Kvinnans århundrade

AV-nr 101060tv 3

Innehåll

I början av 1800-talet var kvinnans ställning svag, inte minst juridiskt. Kvinnor fick inte själv förvalta sin egendom, de fick inte ärva, starta företag, skaffa sig utbildning eller ens resa ensamma. Men under 1800-talet – i kölvattnet av den franska revolutionen – förändrades kvinnors situation. Därför kallas 1800-talet ibland för kvinnans århundrade.

1. Max passerar biograf, varuhus (skoaffär) och försöker ragga upp en tjej på gatan.
2. Max som borgare presenterar programmet
3. Vinjett för programmet
4. Trio spelar klassisk musik. Ångfartyget Ejdern åker utanför Södertälje.
5. Max Landergård, Carin Evander, Johan Romin och Lisa Bark-Wiman spelar roller ur Carl Jonas Love Almquists roman "Det går an" som släpptes 1839. Citat läses upp ur boken.
6. Speaker berättar om vilken debatt som väcktes i samband med "Det går an" och vilka lagar och regler som gällde då, och som ströp kvinnans frihet.
7. Yvonne Hirdman, professor i genusvetenskap vid Stockholms universitet, berättar om befolkningmängden i Sverige på 1800-talet, vilka straff som utställdes mot kvinnor och hur lagstiftningen utvecklades under 1800-talet.
8. Speaker pratar om hur Sverige kom att utvecklas ur ett genusperspektiv, när industrialismen kom och bondesamhället minskade i betydelse.
9. Scen där Max Landergård spelar direktör och skäller på sina arbetare och upplyser dem om hemska arbetsförhållanden.
10. Speaker pratar om idealbilder som skapades under 1800-talet.
11. Yvonne Hirdman pratar om löner inom tobaksindustrin under 1800-talet som ett exempel på där arbetsgivaren reglerade kvinnans lön till en lägre nivå än mannens.
12. Ulla Wikander, professor i ekonomisk historia vid Stockholms universitet, berättar om kvinnans roll i det nya industrisamhället. Om den debatt som blåste upp i frågan om kvinnoarbete – ska kvinnan få arbeta utanför hemmet?
13. Max Landergård och Johan Romin i rollerna som två män som ifrågasätter kvinnor som arbetar. Manustexten är hämtad från en insändare i en dagstidning.
14. Speaker berättar om exempel på yrken som kom att bli typiskt kvinnliga.
15. Ulla Wikander berättar om typiskt kvinnliga yrken och synen på kvinnans lön under 1800-talet.

Max 1800-tal

16. Max Landergård i rollen som överläkare Staaf på plats i den anatomiska teatern i Uppsala som byggdes på 1600-talet. Under 1800-talet, men också innan dess, var anatomiska teatrar en plats där studenter fick ta del av obduktioner.
17. Karin Johannisson, professor i idéhistoria vid Uppsala universitet, berättar om hur den biologiska vetenskapen under 1800-talet får kvinnan att bli betraktad som konstitutionellt svag.
18. Yvonne Hirdman pratar om protesterna mot kvinnors mer framträdande roll i samhället.
19. Max Landergård, Johan Romin och Carin Evander i rollerna som överläkare Staaf, obducent Bergman och lik. Staaf beordrar Bergman att undersöka kvinnans livmoder mot bakgrund att det skulle kunna förklara anledningen till att kvinnan tog livet av sig.
20. Max Landergård i rollen som överläkare Staaf, står i anatomiska teatern i Uppsala och läser högt ur en bok från 1800-talet som jämför kvinnans kön med ett telegrafnätverk.
21. Karin Johannisson berättar om den anatomiska teatern i Uppsala.
22. Rebecka Lennartsson, etnolog och forskare vid Uppsala universitet, berättar om prostitutionen i Stockholm under 1800-talet och Stockholms första bordell, Hotell London. Kvinnoöden beskrivs – samt hur sedlighetspolisen och besiktningsbyrån höll koll på de prostituerade kvinnorna i staden.
24. Kvinnokör sjunger feministisk kampsång.
25. Ulla Wikander pratar om kvinnorörelsen som växer fram under 1800-talet med början vid kvinnorättskonferensen i New York 1848.
26. Lena Kåreland, professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet, berättar om den franska författarinnan George Sand som utmärkte sig under 1800-talet för att kämpa för ökade kvinnliga rättigheter och kvinnans rätt till en egen sexualitet.
27. Orsi Husz, historiker vid Stockholms universitet, berättar om hur de första varuhusen kom att förändra kvinnors situation till det bättre.
28. Kortare epilög där Max Landergård i rollen som borgargubbe ifrågasätter kvinnors rättigheter.
29. Max Landergård och Lisa Bark-Wiman i rollerna som Albert och servitrisen i Carl Jonas Love Almquists roman "Det går an" från 1839. Albert skäller ut servitrisen och hennes sätt att tillreda lunch åt honom.

Frågor att arbeta vidare med:

1. Max i rollen som Albert och Carin i rollen som Sara i Carl Jonas Love Almquists roman "Det går an" (1839). På vilket sätt kunde mannen styra över kvinnan på 1800-talet?
2. Max i rollen som Albert köper tagelringar åt Sara av en dalkulla. Dalkullornas blonda hår var världskänt och de gjorde smycken av sitt hår.
3. Sara blir uppvaktad av Albert på ångbåten. Vad skiljer dåtidens och nutidens uppvaktningar och raggingsknep åt?

Max 1800-tal

4. I Carl Jonas Love Almquists roman "Det går an" tar Sara ångbåten från Stockholm för att åka till sina föräldrar och ta över sin fars glasmästeri. Vilka problem kunde hon stöta på som kvinnlig företagare vid mitten av 1800-talet?
5. En kvinna kunde få dödsstraff under 1800-talet om hon gjorde abort. Hur har abortfrågan utvecklats i Sverige sedan 1800-talet?
6. Vad innebar det att vara omyndig kvinna på 1800-talet?
7. När industrialismen kom till Sverige skapades många enkönade arbetsplatser, t.ex. fabriker med nästan bara män eller enbart kvinnor. Varför gjorde man så?
8. Max som fabriksägare. Fundera kring arbetsförhållandena i 1800-talets industrier?
9. 1800-talet skapade en idealbild av båda könen. Hon, den ömma modern, omhändertagande, den som skapar det trygga hemmet, tar hand om barn och stöttar sin man. Han, som deltar i debatt och politik och får sin identitet bekräftad av arbetet. Hur har dessa bilder förändrats till idag?
10. Både kvinnor och män fick jobb inom tobaksindustrin på 1800-talet. I början tjänade de lika mycket lön. Men efter en tid fick kvinnor lägre lön, eftersom de fick rulla cigarrer med sämre kvalitet i tobaksbladen. Varför? Finns det några motsvarigheter idag?
11. En av de stora kvinnosaksfrågorna under 1800-talet var: "Ska kvinnor arbeta utanför hemmet? Innebär detta en upplösning av samhällets normer?" Fundera kring hur dessa frågor kom till uttryck inom olika samhällsklasser.
12. Max och Johan ifrågasätter att kvinnor "tränger sig in i statens manliga arbeten". Vilka yrken och tjänster handlade det om och varför var motståndet särskilt stort på dessa områden?
13. Vissa yrken öppnades för kvinnor under 1800-talet. Vilka och varför just dessa?
14. Kvinnor inkomst ansågs oftast som ett komplement till mannens lön, då man antog att de flesta kvinnor tillhörde en familj. Hur var situationen för en ensamstående kvinna under 1800-talet?
15. Max och Johan i rollerna som överläkare och obducent, som ska obducera liket från en kvinna som begått självmord. Överläkaren vill se om livmodern kan ha påverkat hennes hysteriska anfall som de påstår ledde till hennes död.
Vetenskapsteorier under 1800-talet gjorde gällande att kvinnor styrdes av sin livmoder. Nästan varje aspekt av kvinnans åkommor, från astma till sinnesförvirring, påstods härröra från livmodern.
Vilka svenska vetenskapsmän stödde dessa teorier? Vilka ingrepp kunde man göra i kvinnans kön på 1800-talet, och på vilka grunder?
16. Hotell London var Stockholms första offentliga bordell – trots att det var förbjudet att bedriva organiserat koppleri. Varför fick bordellen öppna i alla fall?
17. Stockholms prostituerade tvingades besöka den så kallade besiktningsbyrån två gånger i veckan för att få ett friskhetsintyg. Fundera kring detta utifrån begreppsparet omsorg – integritetskränkning.

Max 1800-tal

18. Sedlighetspolisen förde under 1800-talet bok på alla Stockholms prostituerade kvinnor. Många regler tillkom och kvinnorna fick bland annat inte vistas ute efter klockan 23.00 eller efter mörkrets inbrott. Fanns det någon motsvarighet på andra håll i landet?
19. Kvinnorörelsen under 1800-talet etablerades på riktigt i samband med kvinnorättskonferensen i New York 1848. Vilka frågor behandlades? Hade Sverige några deltagare vid konferensen?
20. Vilken roll hade religionen, dvs. kyrkan och väckelserörelserna, för hur kvinnors ställning förändrades under 1800-talet?
21. Den franska författaren George Sand vägrade klä sig i kvinnokläder utan ville bli behandlad med samma rättigheter som dåtidens män. Vilka svenska författarinnor fanns under 1800-talet? Vad skrev de om?
22. Under 1800-talet kom ett nytt fenomen inom modet, kvinnobyxor med benämningen "Bloomer". Vem var skaparen av dessa och hur togs detta plagg emot?
23. När öppnade det första varuhuset i Sverige? Finns det någon koppling till kvinnosaksfrågan? På vilket sätt?
24. I samband med att tryckfrihetsförordningen var ett faktum i Sverige gavs många böcker ut. En av dem skrevs av Sofie Sager, som valde att berätta om rättegången mot en man som utsatt henne för grov misshandel och ett våldtäktsförsök. Boken finns idag på Stockholms Stadsmuseum. Vem var Sofie Sager? Varför skrev hon boken? Och hur gick det i rättegången?

Uppfinningarnas århundrade

AV-nr 101060tv 4

Innehåll

1. Introduktion. Max vaknar upp i nutid och flera saker i hans hem, som uppfanns på 1800-talet, uppenbarar sig.
2. Borgargubben inleder programmet med ett sarkastiskt citat.
3. Vinjett
4. Max kommer körandes i en T-ford från tidigt 1920-tal. Speaker berättar om vad programmet kommer att handla om.
5. Ångtåg kommer farande och är nära att köra över lilla Albert Romin där hans står vid spåret tillsammans med Johan Romin och Carin Evander.
6. Inslag om när tåget kom till Sverige och hur infrastrukturen på kort tid breddades över hela riket.
7. Scen där Max Landergård reser med tåg.
8. Inledning till inslag om telegrafan. Scen där Max Landergård förevisar hur den optiska telegrafan fungerar.
9. Tom Standage, författare och redaktör för dagstidningen The Economist i London berättar om den optiska telegrafan, dess historia och användningsområden.
10. Inslaget om telegrafer går över till att handla om den elektriska telegrafan. Samuel F.B. Morse nämns.
11. Del ur scen där Carin Evander ber Max Landergård att telegrafera surkål till hennes son.
12. Tom Standage berättar om den elektriska telegrafan och hur förutsättningarna för kommunikation plötsligt blev mycket bättre än tidigare.
13. Speaker berättar om hur den elektriska telegrafan gjorde det möjligt för världen att bli uppkopplade på ett världsomspännande nät.
14. Tom Standage berättar om det stora projektet som genomfördes på 1800-talet; när man försökte (och slutligen lyckades) dra en telegrafkabel genom den Atlantiska oceanen, mellan USA och England.
15. Tom Standage berättar om exempel ur historien där människor missuppfattar hur den elektriska telegrafan användes. Scenen med Carin Evander, Max Landergård, telegrafan och surkål fortsätter.

Max 1800-tal

16. Inslag om telefonens födelse. Scen där Max Landergård ringer ett samtal. Bilder av gammal L.M. Ericsson-telefon.
17. Speaker berättar om telefonens historia i Sverige.
18. Fonografinspelning med Axel Klinckowström från 1912 spelas upp.
19. Scen från en krogmiljö där ett klezmerband spelas in på en fonograf.
20. Dan Lundberg, adjungerad professor vid Högskolan i Gävle och chef för Svenskt visarkiv berättar om fonografens historia och hur den togs emot bland folket.
21. Fonografinspelning med Axel Klinckowström från 1912 fortsätter.
22. Dan Lundberg berättar om Thomas Alva Edison som fonografens uppfinnare, och även om principen för hur fonografen fungerar.
23. Dan Lundberg berättar om Karl Tirén, som samlade in jojkmusik
24. Fonografinspelning "En lapp jojkade från dödsbädden följande", inspelad av Karl Tirén och okänd same 1913.
25. Scen där Max Landergård besöker svenskättlingar i Minnesota. Under tiden berättar speaker om hur viktigt det är för dagens svenskättlingar i USA att minnas svenskt kulturarv.
26. Cheryl Paschke, musiklärare och nyckelharpsspelare i Minnesota berättar om sitt svenska arv.
27. Speaker berättar om musikuppfinningar.
28. Hans Riben, chef för Musikmuseet i Stockholm, berättar om saxofonens historia.
29. Hans Riben berättar om dragspelets historia.
30. Dan Lundberg berättar om hur masstillverkning av instrument påverkade människor.
31. Inslag om fotografiets och filmens födelse. Flera exempel på tidiga fotografier och filmer visas.
32. Mats Rhodin, filmvetare vid Stockholms universitet, berättar om film på 1800-talet, vad man valde att filma och hur detta togs emot av publiken.
33. Scen där Max Landergård kör T-ford under tiden som speaker berättar om fossila bränslen.
34. Inslag om upptäckten av fossila bränslen. Scener inspelade i Drake Well-området i Titusville, Pennsylvania.
35. Sue Beatesm, intendent vid Drake Well Museum i Pennsylvania berättar om Edwin Drake som var en av pionjärerna inom oljeindustrin.
36. Speaker berättar om bilens historia i Sverige.
37. Scen där Max Landergård skålar för bilen och kör iväg.

Max 1800-tal

Frågor att arbeta vidare med:

1. I början av programmet vaknar Max Landergård upp i sin lägenhet i nutid. Lägenheten är full av uppfinningar som kom på 1800-talet. Vad finns det i ditt (elevens) hem som är 1800-talsuppfinningar?
2. Vilka svenska uppfinningar kom på 1800-talet?
3. Detta fjärde program av Max 1800-tal tar inte upp en stor uppfinning som dessutom är svensk. Dynamiten! Vem var Alfred Nobel, hur kom han på receptet till dynamit och varför är det i hans namn ett av världens mest åtråvärda priser delas ut?
4. Tåget gjorde sin entré i Sverige 1856, men detta var en uppfinning som importerades från England. När uppfanns tåget och på vilka grunder?
5. Ångloket är ett resultat av just ångkraften, en viktig uppfinning på 1800-talet. Vilka andra uppfinningar var ett resultat av människans upptäckt av ångkraften och hur fungerar det egentligen att omvandla ånga till något användbart?
6. Sverige var ett av de första länderna i världen att skaffa optiska telegrafsystem. Hur fungerade dessa?
7. Samuel F.B. Morse är grundare till morsespråket, som användes som kommunikationsmedel mellan telegrafer. Morsespråket användes än idag. Hur ser principerna för morsespråket ut och hur kom Morse på att uppfinna morsespråket?
8. Telegrafan och senare telefonen kom att revolutionera människans sätt att kommunicera. Men vilka kommunikationssätt användes dessförinnan?
9. När telefonen kom var den en revolution, men förutsättningarna för att använda den har förändrats. Till exempel behöver vi inte idag telefonister, som kopplar samtalen. Varför är det så?
10. I en Max-scen som utspelar sig på en klubb spelar ett klezmerband. Klezmermusik, vad är det?
11. Intresset att nedteckna och tillvarata folksagor, sägner och vistraditioner väcktes i många länder under 1800-talet. Ge några exempel!
12. Karl Tirén gjorde sig känd genom att vid förra sekelskiftet samla in samisk jojkmusik. Hur såg situationen ut för samerna i Sverige på 1800-talet?
13. På musikmuseet i Stockholm finns ett otal instrument som uppfanns på 1800-talet men aldrig slog igenom. Nämn några av dessa instrument, och hur de fungerade.
14. En annan stor uppfinning inom musiklivet under 1800-talet var det moderna pianot och det självspelande pianot: pianolan. Hur fungerar en pianola, och varför ville man skapa ett självspelande piano?
15. Den första fotoutställningen i Sverige arrangerades av kung Oscar I i hans eget bibliotek, som idag är Bernadottebiblioteket. När ägde fotoutställningen rum? Vad kunde man se på utställningen?

Max 1800-tal

16. Den första filmen som gjordes i Sverige spelades in av tysken Max Skladanowsky i Stockholm år 1897. Vad handlar den filmen om och varför valde Skladanowsky att spela in den just i Stockholm?
17. När filmen först kom fascinerades publiken av lövverk som rörde sig och vågor som slog mot stranden. Fundera något kring filmens utveckling!
18. Området kring Drake Well i Pennsylvania befolkades av indianer innan oljeindustrin tog över området. Även indianerna hade tidigt sett många nyttor med olja och använde den till mycket. Men vad?
19. En av de som kom att bygga upp ett enormt oljeimperium och styra stora delar av industrin ända fram till sin död 1914 var John D. Rockefeller. Vem var han? Och vilken påverkan hade han på oljeindustrin under 1800-talet?
20. Vilka produkter i ditt dagliga liv innehåller olja?

Emigrationens århundrade

AV-nr 101060tv 5

Innehåll

Under 1800-talet fick drömmen om ett bättre liv miljontals och åter miljontals människor att flytta över Atlanten till Nord- och Sydamerika. Över en miljon var svenskar.

1. Programmet inleds med scener ut Jules Vernes "Jorden runt på åttio dagar", som gavs ut 1872. Litteraturprofessorn Ander Cullhed betonar att 1800-talet ser födelsen av det moderna resandet, vilket också återspeglas i litteraturen – från romantiken och framåt. (2 min.)
2. Vi förflyttas så till San Fransisco och möter vice hamnchefen Peter Dailey, som ger en glimt av läget i hamnen kring 1860. (1 min.)
3. Ett långt avsnitt om den svenska emigrationen till USA och särskilt Minnesota under 1800-talets andra hälft. Byron Nordstrom, professor i skandinavisk historia, berättar att det under ett halvsekel handlar om närmare 1,25 miljoner svenska utvandrare till främst USA. Utdrag ur Vilhelm Mobergs "Utvandrarna", som utgavs 1949. (2 min.)
4. Glimtar från Ellis Island utanför New York, som under perioden 1892–1954 var den viktigaste mottagningspunkten för invandrare till USA. Barry Moreno, historiker, berättar om bakgrunden till denna sorteringsinrättning, där det avgjordes vilka som var välkomna. (4 min.)
5. Vi möter ånyo Byron Nordstrom samt ett antal andra svensk-amerikaner, som berättar om sina släktingar och hur det kom sig att så många slog sig ner just i Minnesota. Mest en fråga om "timing", menar Nordstrom. Scener som illustrerar den nyanländes situation samt "svengelskan" som uppstod. Den första svenska kyrkan byggdes i Scandia 1854. (5 min.)
6. Om relationerna till urbefolkningen, indianerna. Som företrädare för dessa möter vi Jason Summer, som berättar om hur avtal ingicks och bröts. Samt om Sioux-upproret 1862, som slogs ner och ledde till den sannolikt största massavrättningen i USA:s historia – på Fort Snelling i Minneapolis. (5 min)
7. Om migrationen som affärsprojekt och "drömmen om att vem som helst kunde bli rik". (2 min.)
8. Om guldruschen till Kalifornien 1849 berättar Edwin Allen, guide vid Marshall Gold Discovery park. Scener som illustrerar det första fyndet 24/1 1848 samt vad som följde sen. (5 min.)
9. Några röster om den ensamhet och det svårmod som kunde drabba vissa emigranter på gamla dar. (1 min.)

Frågor att arbeta vidare med:

1. Vad är poängen i "Jorden runt på åttio dagar"? Sök andra exempel på det litterära intresset för resandet under 1800-talet!

Max 1800-tal

2. Vilka faktorer fanns bakom den svenska emigrationen? "Push and pull"? Hur var läget lokalt? Släktexempel?
3. Gör en studie av Mobergs Utvandrarserie! Fundera kring dess betydelse.
4. Jämför 1800-talsmigrationen med motsvarande förhållanden i vår tid.
5. Tankar kring att erövra ett nytt språk! Isolering kontra integration.
6. Minnesota och andra svenskbygder – vad lever kvar idag?
7. Behandlingen av urbefolkningar är ett av 1800-talets mörka kapitel. Jämför olika delar av världen. Vilka faktorer, politiskt och ekonomiskt, bidrog till detta? Hur rättfärdigades detta politiskt, juridiskt och religiöst?
8. Migrationen som "affärsprojekt"?
9. Guldrushen som myt och verklighet? Andra "rusher"?
10. Fundera kring den avslutande sekvensen om emigrantens längtan till "astrakanträdet där hemma"!

Rasismens århundrade

AV-nr 101060tv 6

Innehåll

Kolonialismen gjorde Europa rikt under 1800-talet och motiverades bl.a. av en rasism, som sågs som vetenskap.

1. Först en kort jämförelse mellan förhållandena i Sverige vid 1800-talets början resp. dess slut. (2 min.)
2. Robert B. Marks, historiker i Los Angeles, berättar om det brittiska Ostindiska Kompaniets etablering i Bengalen i slutet av 1700-talet och framväxten av den engelska kolonialismen, ex. genom Opiumkriget. (2 min.)
3. Sen något om den franska och tyska kolonialismen under 1800-talet. Vi möter den tyske historikern Niko Rollman vid Bismarckmonumentet i Berlin. (2 min.)
4. Om uppdelningen av Afrika vid stormaktskonferensen 1884 och tillkomsten av Tyska Östafrika, dvs. dagens Tanzania, och om elfenben som handelsvara. (2 min)
5. Historikern Bertram B.B. Mapunda och arkeologen Felix Ghami, båda från Dar es Salaam, berättar om konsekvenserna av elfenbenshandeln för Afrika. (2 min.)
6. Zanzibars betydelse som knutpunkt för handeln i Östafrika presenteras av historikern Abdullah Akumbukwa. (2 min.)
7. Kolonialismens konsekvenser vad gäller hushållning med naturresurser beskrivs i korthet av Bertram B.B. Mapunda. (2 min.)
8. En 1800-talskarta visar uppdelningen i kristna nationer och "hednaländer". Något om den kristna missionens samt om vetenskapens roll för kolonialismen; den senare exemplifierad med citat ur Nordisk Familjebok från 1887. (2 min.)
9. Om antisemitismen under 1800-talet, som utöver den religiösa nu också får en rasbiologisk, "vetenskaplig" grund. Men också om att judar under 1800-talet får medborgerliga rättigheter i flertalet europeiska länder, ex. i Sverige 1870. Historikern Clemens Maier visar en av 1800-talets nya, stora synagogor i Berlin och berättar om den judiska emancipationen. (4 min.)
10. Om kompositören Felix Mendelssohn (1809-1847) och hans farfar, Moses Mendelssohn. Historikern Deborah Hertz från San Diego berättar om judars emancipation men också assimilation och konvertering. (3 min.)
11. Musikprofessorn Thomas Schmidt-Beste, London, presenterar Richard Wagners skrift "Om judendomen i musiken" (1850), som menar att judiska kompositörer och musiker aldrig kan uppnå denna "sanna känsla", som kännetecknar den tyska romantiken. Wagner blir sen – tillsammans med svärsonen H.S. Chamberlain och fransmannen Gobineau – ikoner för den växande antisemitismen. (2 min.)

12. Avrundning om 1800-talets nationalism och rasism men också kampen mot slaveriet och framväxten av medborgerliga rättigheter; "motsägelsernas sekel".

Frågor att arbeta vidare med:

1. Kolonialismen är en månghundraårig företeelse av grundläggande betydelse för den politiska, ekonomiska och ideologiska utvecklingen. Försök utifrån världskartan tillsammans teckna dess huvuddrag och inte minst motkrafter. Försök finna brytpunkter och särskilt intressanta skeenden och personer. Sök litterära exempel.
2. Vilken var Sveriges roll under den koloniala epoken?
3. Vilken bild ges av de afrikanska historikerna i programmet? Skiljer den sig från det gängse läroboksperspektivet?
4. Zanzibar – en plats av särskilt intresse?
6. Kyrkans och den kristna missionens roll på gott och ont. Undersök om det finns intressanta exempel i hembygden.
7. Antisemitismen är liksom kolonialismen en månghundraårig företeelse av stor betydelse för såväl historia som nutid. Försök teckna dess huvuddrag inklusive motverkande krafter. Varför inte titta lite närmre på berättelsen om Mendelssohn och Wagner och samtidigt ta del av lite klassisk musik!
8. "Den vetenskapliga rasismen" har en lång historia med tyngdpunkt under 1800-talets andra hälft, även med många svenska bidrag. Jmf. t.ex. beskrivningen i Maja Hagermans tämligen nyutkomna "Det rena landet". Vilka är lärdomarna?

Nöjenas århundrade

AV-nr 101060tv 7

Innehåll

1. Max dansar discodans på ett modernt uteställe. Pastisch från filmen Saturday Night Fever med en inte lika dansant Max Landergård i rollen som John Travolta (1977)
2. Max Landergård som Borgargubben presenterar programmet.
3. Vinjett för programmet
4. Speaker berättar om en summering av 1800-talet som kommer i slutet av programmet. Bilder visas på Eiffeltornet, en middag i borgarmiljö, två herrar som skålar, Max på ångtåg, Max, Carin Evander dansar och Max i olika klädesutstyrlar.
5. Max Landergård och Jovan Radomir i rollerna som Borgargubben och författaren Oscar Wilde.
6. Anders Cullhed, professor i litteratur vid Stockholms universitet berättar om dandyn som fenomen och som utbrytargrupp från borgarklassen.
7. Max Landergård i rollen som dandy på ett kafé, där Jonatan Järbel och Carin Evander, i rollerna som ett borgerligt par, sitter vid bordet bredvid. Max provocerar paret genom att läsa upp en dikt han påstår att han skrivit själv.
8. Max gör en "catwalk" och visar upp olika typer av klädmoden som var typiska för 1800-talets dandys under tiden som Anders Cullhed berättar.
9. Tillbaka till scenen på kaféet. Jonatan Järbel överbevisar Max Landergård att det inte är han utan Charles Baudelaire som skrivit texten han nyss läst upp. Max blir arg och lämnar kaféet.
10. Speaker berättar om hur klämodet, men också etikettsregler kom att utvecklas under 1800-talet.
11. Speaker läser högt ur den amerikanska författarinnan Edith Whartons roman "Oskuldens tid" (The Age of Innocence) från 1920. Max Landergård i rollen som huvudkaraktären i boken: Newland Archer, reser till en fest i tvåspann.
12. Max anländer till festen och träffar Johan Romin som spelar Herr Sillerton Jackson.
13. Max går igenom en sal fylld av festfolk.
14. Inslag om dansen. Speaker berättar om dansen som ett centralt tema på 1800-talet. Bilder på ett stort sällskap som dansar i en balsal.
15. Eva Helen Ulvros, historiker och författare vid Lunds universitet berättar om danserna vals, angläs och polka som dansades frekvent under 1800-talet.

Max 1800-tal

16. Kristina Bennet Westre visar upp solfjädersspråket, ett slags kodspråk som kvinnorna använde sig av för att skicka ut speciella meddelanden utan att behöva röra läpparna.
17. Inslag om vett och etikett. Magdalena Ribbing, vett- och etikettexpert berättar om hur man skulle bete sig vid middagsbordet i borgarklassens salonger på 1800-talet.
18. Scen där Max Landergård skålar och hälsar sina gäster välkomna, såsom det anstod en karl på 1800-talet.
19. Inslag om William Morris. Speaker berättar om tapetmakaren och den framträdande socialisten William Morris, som föddes i England 1834.
20. Max Landergård i rollen som William Morris står i sitt tapetmakeri. Scenen är inspelad på Långholmen.
21. Landa Parry, f.d. intendent vid Victoria & Albert Museum, berättar om William Morris arbeten.
22. Speaker läser högt ur romanen "The Wood beyond the World" av William Morris, 1894.
23. Linda Parry berättar om socialisten William Morris.
24. Speaker berättar om hur synen på klasstillhörighet kastades om under 1800-talet, och om hur borgarklassens privilegier letade sig ner till arbetarna som en följd av industrialismens masstillverkning och marknadsekonomi.
25. Inslag om serier och spel. Max Landergård och Johan Romin i rollerna som två arbetare som precis ska till att spela ett parti av Nintendos hanafudakort.
26. Speaker berättar om Nintendo, Hanafuda, mangaserier och the Yellow Kid.
27. Lasse Åberg, chef för Åbergs Museum berättar om världens första seriefigur, The Yellow Kid, som föddes i New York 1895.
28. Bilder av The Yellow Kid.
29. Max Landergård och Johan Romin i rollerna som arbetarna, börjar bråka om Hanafudakorten.
30. Summering börjar. Max omvandlas från äldre till modern figur och går omkring på Paris gator.
31. Bilder från Tanzania.
32. Ett kollage av bilder flimrar förbi. Speaker berättar om hur hantverket rangerades ut till förmån för masstillverkning och industrialism.
33. Scener från ett borgarhem, en butik och en kolgruva. Speaker berättar om de ideologier som föddes på 1800-talet och hur det första embryot till ett svenskt välfärdssamhälle grundades då.
34. Scener från krog där Max spelar rasist. Speaker berättar om rasismens födelse på 1800-talet.
35. Bilder från ett modernt Paris. Bilar och motorcyklar åker förbi. Speaker pratar om hur upptäckterna på 1800-talet, såsom fossila bränslen, börjar sätta djupa spår i vår samtid.

Max 1800-tal

36. Max i moderna kläder går upp i Eiffeltornet. Speaker berättar om Eiffeltornet som en symbol för 1800-talet.
37. Scen ur Jane Austens roman "Stolthet och Fördom", 1813. Max i rollen som Mr. Darcy och Carin Evander i rollen som Elizabeth träffas på en gräsplätt och kysser varandra.

Frågor att arbeta vidare med:

1. Oscar Wilde har lämnat efter sig många oförglömliga citat till eftervärlden. Men vem var han, och vad var han känd för, förutom att skvätta kvicka repliker omkring sig?
2. Dandyn var en bohem och en dagdrivare. Många dandys levde på ärvda pengar utan att ha ett eget jobb. I Stockholm pratades det vid förra sekelskiftet om typen "Grilljanne". Och idag pratas det om stekare. Vad är det? Finns det en nutidens dandy? Och har dess grupper ett eget namn? Vilka andra grupper av speciella karaktärer finns omkring oss idag? Fanns det några svenska kända dandyer på 1800-talet? Fanns det några kända internationella dandyer? Vad var det som utmärkte dem?
3. Hur såg de olika klädkoderna ut under 1800-talet? Och vad i omvärlden kom att påverka hur kläderna skulle se ut?
4. I "Oskuldens tid" av Edith Wharton beskrivs huvudpersonen Newland Archers äktenskap som ett fängelse. Vilka regler och lagar gällde för äktenskapet under 1800-talet?
5. Vilka danser var populära på 1800-talet, hur skulle man dansa och var dansade man? Fanns det speciella klubbar där man dansade och såg dessa klubbar olika ut beroende på vilken samhällsklass man tillhörde?
6. Magdalena Ribbing nämner att man inte fick prata om pengar och politik vid middagsbordet på 1800-talet. Vad får man inte prata om idag?
7. Vad var typisk mat som serverades på 1800-talet? Vilka var riktiga delikatesserätter? Vad ansåg man vara bra för hälsan?
8. William Morris var som inredningsdesigner omåttligt populär i England under 1800-talet. Vad låg på modet inom inredning på 1800-talet i England och Sverige?
9. William Morris fick stöta på protester från sin familj på grund av sin politiska övertygelse. På vilket sätt gav det sig i uttryck?
10. William Morris valde att ge stöd åt ett antal socialistiska tidskrifter som gavs ut under 1800-talet. Vilka var det och vad handlade de om?
11. William Morris valde att trycka sina tapeter på ett sätt som var vanligt hos hantverkare före hans tid, och han ratade masstillverkning. Han använde blocktryck. Vad är det? Och på vilket sätt skiljer sig det från de tapeter som masstillverkas idag?
12. William Morris fann mycket av sin politiska övertygelse efter en resa han gjorde till Island 1871. Island var under denna tid styrt av Danmark och fick utstå många svårigheter med naturkatastrofer och krig. Hur såg Islands situation ut på 1800-talet?

Max 1800-tal

13. Vad var den första svenska tecknade serien? Och vad handlade den om?
14. The Yellow Kids skapare, Richard F. Outcault anlätades som serietecknare av Joseph Pulitzer som ägde dagstidningen The World. Joseph Pulitzer är också grundare till ett känt och välrenommerat pris. Vilket?
15. The Yellow Kid riktade sig till invandrare i New York, som under slutet av 1800-talet utgjorde hälften av stadens befolkning. Hur kunde det se ut i dessa invandrarkvarter i New York på den tiden?
16. Vad skämtas det om i The Yellow Kid? Funkar The Yellow Kids humor idag?
17. Vilka var de ideologier som kom under 1800-talet?
18. Upptäckten av fossila bränslen börjar, som nämns i programmet, sätta djupa spår i vår samtid. Men den bensindrivna bilen hade, när den uppfanns seriösa konkurrenter vars skapare trodde på andra drivmedel. Vilka var de? Och vilka var de alternativa bränslena?
19. Mary Shelley utgav 1818 – endast 21 år gammal! – boken "Frankenstein". Vem var hon och vad handlar egentligen boken om?

För tillägg till eller andra synpunkter på denna lärarhandledning; kontakta Rolf Granstrand, Skellefteå, UR:s mediepedagog i norra regionen. tel. 070-266 87 23, eller e-post rgr@ur.se .